

บทที่ ๓

วิเคราะห์พระพรหมในศาสนาพราหมณ์ตามทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทที่ผ่านมาเป็นการศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมของศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา ซึ่งจากผลการศึกษาทำให้เราทราบถึงภาพรวมของความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหม ความหมาย ชนิด คุณลักษณะ และประเภทของพรหม และการปฏิบัติเพื่อความเป็นพรหมของศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา และในบทต่อไปนี้จะศึกษาวิเคราะห์พระพรหมตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ วิเคราะห์ด้านความหมาย ชนิด และคุณลักษณะของพรหม

๓.๑.๑ ด้านความหมายและชนิดของพรหม

จากผลการศึกษาพบว่า พรหมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท มีความหมายว่าเป็นความเจริญ ความประเสริฐ และความบริสุทธิ์ แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือบุคลาธิษฐานพรหม และธรรมาธิษฐานพรหม ซึ่งพรหมที่เป็นบุคลาธิษฐานพรหมนั้นสามารถอธิบายได้เป็น ๒ นัย โดยนัยแรก พรหมนั้นมีสถานะเป็นเพียงสัตว์โลกประเภทหนึ่ง แต่เป็นเทวดาชั้นสูงที่ไปเกิดเป็นพรหมอยู่ในพรหมโลก เพราะผลของบุญกุศลและการได้เจริญ สมถกรรมฐานจนได้ฌานและฌานไม่เสื่อมในขณะที่สิ้นชีวิต ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า “พुरुหนติ วุฑฒนติ อติปณิเตหิ ฌานาทีคุณเหตีติ พุรหฺมาโนฯ แปลว่า เทวดาทั้งหลายที่มีความเจริญด้วยคุณพิเศษมีฌานเป็นต้นอันเป็นสิ่งที่ประณีตมาก ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้น จึงชื่อว่า พรหม”^๑

ดังนั้นพรหมในทัศนะพระพุทธศาสนา จึงมีสถานะเป็นเพียงสัตว์โลกชนิดหนึ่ง ที่ไปเกิดเป็นพรหมอยู่ ณ สวรรค์ชั้นต่างๆ ในพรหมโลก ด้วยอำนาจของฌานในแต่ละระดับที่ได้เจริญมาสมัยเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ โดยบุคคลใดได้เจริญสมถกรรมฐานจนได้ฌานในชั้นสูงย่อมไปเกิดในพรหมโลกชั้นที่สูงตามไปด้วย ดังนั้นระดับของพรหมจึงขึ้นอยู่กับอำนาจของฌาน

^๑ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิภิมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๗.

และจากผลการศึกษาเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมของพระพุทธศาสนาในแง่ที่เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่งนั้น ทำให้พวกเราชาวพุทธเกิดความเข้าใจทัศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อพระพรหม และได้ปรับทำให้ถูกต้องเสียใหม่ เพราะตลอดเวลาที่ผ่านมาความเชื่อความเชื่อของสังคมไทยต่อพระพรหมจะอิงอาศัยคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ที่ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างผู้บันดาล และกำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ ทำให้คนในสังคมไทยปฏิบัติต่อพระพรหมในฐานะเทพเจ้าผู้สร้างสรรค์ และดลบันดาลความสุขความทุกข์ให้มนุษย์ ดังนั้นจึงเกิดการบูชาบวงสรวง อ้อนวอน จากพระพรหม เพื่อขอให้ท่านคุ้มครอง ตลอดจนประทานความสุขให้แก่พวกตน และหากพวกเรามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระพรหมที่ถูกต้องในมุมมองของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงแล้ว เราควรปรับเปลี่ยนท่าทีในการปฏิบัติต่อพระพรหมเสียใหม่ โดยที่ไม่จำเป็นต้องบวงสรวง อ้อนวอนท่าน เพราะพระพรหมคือสัตว์โลกชนิดหนึ่งที่อยู่ในระดับสุขคติ เช่นเดียวกับมนุษย์เรา พระพรหมเองยังเป็นผู้ที่มีกิเลส และยังคงต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏะสงสารเช่นเดียวกับมนุษย์ ดังนั้นการปฏิบัติต่อท่านคือเคารพอยู่ร่วมกันด้วยความมีเมตตา แต่ไม่ใช่พึ่งพาท่านในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะสามารถดลบันดาล หรือกำหนดทุกข์สุขให้เราได้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงธรรมะบรรยาย เรื่อง “**บูชาพระพรหมจนองค์พังก็ยังไม่รู้จักท้าวมหาพรหม**” มีตอนหนึ่งที่ท่านกล่าวถึงความเชื่อของคนในสังคมไทยที่มีต่อพระพรหมไว้ว่า “สังคมไทยเป็นสังคมที่ขาดการพิจารณาไตร่ตรองในอันที่จะเชื่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น เรื่องของพระพรหม การนับถือบูชาพระพรหมก็นับถือโดยที่ยังไม่รู้ว่าเป็นใคร ถือว่าเป็นสังคมที่ขาดการแสวงหาความรู้ ขาดปัญญา ซึ่งถือเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง และผู้ที่มิหนำซ้ำรับผิดชอบก็ไม่ได้พยายามที่จะให้ความรู้ให้ข้อเท็จจริงแก่ประชาชน จึงทำให้ผู้คนเกิดความเชื่อถือนงาย ซึ่งนับเป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้ทั่วไปในสังคมปัจจุบัน”^๒

อย่างไรก็ตามการที่สังคมไทยเป็นสังคมที่ขาดการแสวงหาความรู้ ขาดการพิจารณาไตร่ตรองด้วยเหตุผลด้วยการใช้ปัญญา งมงายเชื่อถือในสิ่งที่ไม่ได้เป็นคำสอนหรือเป็นหลักการที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา หวังพึ่งอำนาจดลบันดาลทั้งหลาย ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าย่อมส่งผลเสียต่อการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคม และทำให้สังคมอ่อนแอ เพราะการมัวหวังพึ่งพิงการอ้อนวอนขอความช่วยเหลือจากอำนาจดลบันดาล จะทำให้กลายเป็นคนงอมืองอเท้า ขาดความเพียรพยายาม ซึ่งการปฏิบัติเช่นนี้ย่อมไม่ถูกต้องตามหลักการพระพุทธศาสนาที่เป็นกรรมวาท กิริยาท และวิริยาท^๓ ที่มุ่งสอนให้คนหวังผลสำเร็จจากการลงมือกระทำด้วยความเพียรพยายาม นั้นเอง

^๒ ซีดีธรรมะบรรยาย ชุดบูชาพระพรหมจนองค์พังก็ยังไม่รู้จักท้าวมหาพรหม, โดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), วัดญาณเวศกวัน ต.บางกระทีก อ.สามพราน จ.นครปฐม, บรรยายเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๔๙.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๖๔.

ส่วนความหมายของพรหมนัยที่ ๒ ใช้เปรียบบุคคลผู้ที่มีคุณธรรมสูงให้เป็นพรหม ซึ่งได้แก่บุคคลผู้มีภาวะจิตประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม กล่าวคือมีเมตตา กรุณา มุทิตา และ อุเบกขาฝังแน่นในจิตใจ โดยในทัศนะของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าและเหล่าบรรดา พระอรหันตสาวกทั้งหลาย ล้วนเป็นพรหมด้วยเหตุที่ว่าเป็นผู้บรรลุอริยมรรคแล้วทั้งสิ้น นอกจากนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสยกย่องผู้ที่มีคุณธรรมสูงว่าเป็นพรหม ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “พรหมมาติ มาตาปิตโร พ่อแม่เป็นพรหมของลูก”^๔ ที่ว่าพ่อแม่เป็นพรหมของลูกนั้น เพราะท่านเป็นผู้ที่มีพรหมวิหารธรรมครบถ้วนบริบูรณ์ต่อลูกนั่นเอง อย่างไรก็ตามในบริบทของสังคมไทย ถือว่าพรหมโดยคุณธรรมนั้นเป็นคุณธรรมของผู้ใหญ่ที่มีต่อผู้น้อย เช่น คุณธรรมของครูบา อาจารย์ที่มีต่อลูกศิษย์ หรือ คุณธรรมของผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง เป็นต้น ส่วนพรหมที่เป็นธรรมาธิษฐาน ในทัศนะพระพุทธศาสนานั้นคือการยกหัวข้อธรรมมาแสดงเป็นพรหม หรือ ปฏิปทาที่เป็นหนทางนำไปสู่ความเป็นพรหม คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และ อรหัตตผล ซึ่งหมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ และพรหมวิหาร หรือ อัปปมัญญา

สำหรับพรหมในทัศนะของศาสนาพราหมณ์นั้นในต้นยุคพระเวท หมายถึง การบูชา การสวดอ้อนวอน รวมถึงพลังอันศักดิ์สิทธิ์ และในระยะต่อมาในยุคพราหมณ์ พรหมมีความหมายว่าเป็นเทพเจ้าสูงสุด ทรงเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก เป็นผู้กำหนดโชคชะตาของสรรพสัตว์ ดังนั้นพระองค์จึงทรงอยู่ในฐานะเป็นเทพเจ้าสูงสุด

ดังมีข้อความจากคัมภีร์พระเวทกล่าวว่า

เราจะบูชาเทพองค์ใดเล่าด้วยการบูชายัญ ขอให้เราสรรเสริญพระองค์ พระสุพรโถเรสผู้อนุมัติขึ้น ในเบื้องต้นพระองค์ผู้เกิดมาเป็นพระผู้เป็นเจ้าพระเป็นเจ้า พระองค์เดียว แห่งสิ่งทั้งปวงที่เกิดขึ้น ผู้ทรงสร้างโลก สร้างฟ้า ผู้ประทานชีวิต ผู้ประทานพละกำลัง ผู้ซึ่งเทพทั้งหลายที่เกิดจากพระองค์พากันบูชา^๕

จากนั้นต่อมาพรหมตามแนวคิดยุคอุปนิษัท หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏในโลก และจักรวาลเป็นปฐมเหตุของทุกสรรพสิ่ง ทุกสรรพสิ่งเกิดมาจากพรหมนั้นขณะเดียวกันพระองค์ทรงมีเองเป็นเองไม่มีใครเป็นผู้สร้าง แต่เมื่อพระองค์เกิดมาแล้วทรงกลับเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งทั่วจักรวาล พระองค์ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยคำพูด และทรงอยู่เหนือสามัญวิสัยที่จะคิดถึงได้ ทรงเป็นสิ่งที่เป็นบรมสุข เป็นสภาวะที่พ้นจากทุกข์ทั้งมวล ดังนั้นพรหมจึงมีฐานะเป็นพระเจ้า (God)

^๔ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๒๗.

^๕ สุชีพ ปุญญานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๓-๕๔.

กล่าวโดยสรุป พรหมในทัศนะของพระพุทธศาสนา ถือเอาความหมายว่าเป็นเพียง สัตว์โลกชนิดหนึ่งที่เกิดเป็นพรหมอยู่ในพรหมโลก ด้วยอำนาจของฌานในแต่ละระดับที่ได้ เจริญมาเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ ส่วนนัยยะที่ ๒ นั้น ใช้เปรียบบุคคลผู้มีคุณธรรมให้เป็นพรหม พรหมในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งที่สามารถอธิบายได้ อย่างมีที่มาที่ไปและมีความหมายเชิงเป็นเหตุเป็นผล

ส่วนทัศนะของพรหมในศาสนาพราหมณ์นั้น มีฐานะเป็นพระเจ้า (God) ทรงเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งในโลก ทรงเป็นปฐมเหตุและบ่อเกิดของสรรพสิ่ง พระองค์ไม่สามารถ อธิบายได้ด้วยคำพูด และทรงอยู่เหนือสภาวะวิสัยที่จะพูดที่จะคิดถึงได้ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าพรหม ในทัศนะของศาสนาพราหมณ์นั้น ให้ความหมายเชิงอภิปรัชญา (Mataphysical) ซึ่งแตกต่าง จากพรหมของพระพุทธศาสนาที่เน้นเรื่องการปฏิบัติ (Practical) เพื่อความเป็นพรหมเป็นหลัก

๓.๑.๒ ด้านคุณลักษณะ

จากผลการศึกษาด้านคุณลักษณะของพรหมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น พบว่า พระพรหมในพระพุทธศาสนาในระดับพรหมโลกไม่ได้มีพลังอำนาจอันยิ่งใหญ่ในจักรวาล เหนือเทพเจ้าทั้งปวงเหมือนอย่างในศาสนาพราหมณ์ พระพรหมในพระพุทธศาสนาสามารถที่จะ พรรณนาคุณลักษณะได้กล่าวคือ มีการเกิดแบบอุปปาติกะ พรหมนั้นมีกายตรง มีรัศมีแผ่ซ่าน ออกจากร่างกายรุ่งเรืองสว่างไสว มีเสียงอันไพเราะ ซึ่งประกอบด้วยลักษณะอยู่ ๘ ประการคือ ๑) ชัด ๒) เข้าใจง่าย ๓) ไพเราะ ๔) น่าฟัง ๕) กลมกล่อม ๖) ไม่พรั่น ๗) ลุ่มลึก ๘) มีกังวาล พระพรหมมีการรับรู้อารมณ์ใน ๓ รูปแบบคือ ตา หู และจิต เพราะรูปพรหมนั้นไม่รู้จักกลิ่นหอม หรือเหม็นจึงขาดการรับรู้ทางจมูก พรหมไม่ต้องกินอาหารเพราะมีปิตเป็นอาหารจึงขาดการรับรู้ ทางลิ้น เมื่อสัมผัสก็รู้สึกเจ็บ แสดงว่าขาดการรับรู้ทางกาย พรหมมีภาวะจิตที่ปราศจากความ พ้อใจในสิ่งที่เป็นโลกียวิสัย กล่าวคือ จะไม่มีความยินดีในความน่ารักของสตรีเพศและสิ่งบันเทิง ต่างๆ แต่พรหมย่อมยินดีและชื่นชมอยู่ในความสุขที่เกิดจากฌาน และพรหมย่อมสามารถลดใน บรรดาภิเลสทั้ง ๓ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ได้

ส่วนรูปพรหมนั้นไม่มีตัวตน เพราะรังเกียจว่าการมีตัวตนจะเป็นเหตุก่อให้เกิดกระทำ ความชั่วต่าง ๆ ดังนั้นจึงบำเพ็ญภาวนาให้เหลือแต่จิตอย่างเดียว จึงมีจิตเป็นการรับรู้อารมณ์ เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า “มีสัตว์ทั้งหลายผู้บรรลุอากาศาณูจิตตนฌาน โดย กำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่องรูปสัญญา ดับปฏิสมสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญา โดยประการทั้งปวง”^๖

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๓.

พรหมในชั้นอสังขญีพรหมนั้น มีแต่รูปเพียงอย่างเดียว ปราศจากนามติดต่อดังข้อความในมหานิทานสูตรที่ว่า “อสังขญีสัตตตายตนะ อายตนะของสัตว์ผู้ไม่มีสัญญา”^๗ เพราะพรหมพวกนี้รังเกียจสัญญา คือการจำได้หมายรู้ โดยคิดเห็นว่าคุณสมบัติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้น มีสาเหตุมาจากการจำได้นั่นเอง

ส่วนคุณลักษณะของพรหมในทัศนะของศาสนาพราหมณ์นั้นถือเป็นสภาวะที่ไม่สามารถอธิบายด้วยภาษาได้ ทั้งนี้เพราะพระพุทธรองค์อยู่เหนือความสามารถจะคิดหรือหยั่งรู้ด้วยวิสัยของมนุษย์ธรรมดาได้

ดังมีข้อความที่แสดงไว้ใน พุทธพารัตนยะอุปนิษัท ว่า

การคิ บุคคลผู้รู้จักพรหมัน ย่อมเรียกสิ่งนั้น (พรหมัน/อาตมัน) ว่าสิ่งที่ไม่สูญสิ้น มันไม่หยาบ ไม่ละเอียด ไม่สั้น ไม่ยาว ไม่แดง ไม่เหลว ไม่ใช่เงา ไม่ใช่ความมืด ไม่ใช่ลม ไม่ใช่อากาศ (ที่ว่าง) ไม่ติดอะไร ไม่มีรส ไม่มีกลิ่น ไม่มีตา ไม่มีหู ไม่มีคำพูด ไม่มีใจ ไม่มีแสง ไม่มี ปรากฏ ไม่มีปาก ประมาณไม่ได้ ไม่มีภายนอก ไม่มีภายใน มันไม่กินสิ่งใดๆ และไม่มีสิ่งใดกินมัน^๘

และข้อความที่แสดงไว้ในกณะอุปนิษัทที่ว่า บุคคลที่ไม่รู้จักมัน ย่อมรู้จักมัน บุคคลที่รู้จักมัน ย่อมไม่รู้จักมัน มันเป็นสิ่งที่ไม่สามารถถูกเข้าใจได้โดยบุคคลผู้เข้าใจมัน มันเป็นสิ่งที่ถูกเข้าใจได้ โดยบุคคลผู้ไม่เข้าใจมัน

ด้วยเหตุนี้มีคำสอนที่กล่าวว่า ไม่ใช่สิ่งนี้ ไม่ใช่สิ่งนี้ เพราะไม่มีอะไรสูงกว่าอาตมัน

คัมภีร์อุปนิษัทในระยะต่อมา ได้อธิบายถึงคุณสมบัติของพรหมันไว้อีกว่า

สัต (Sat) หมายความว่า พรหมัน เป็นสิ่งที่มีอยู่ เพราะไม่มีอะไรที่จะปราศจากเหตุผล จะต้องมียุทธผลว่าทำไมจึงต้องมีบางสิ่งมากกว่าจะไม่มีอะไรเลย

จิต (Cit) หมายความว่า พรหมันเป็นความรู้สึกที่เกิดความรู้แจ้ง ไม่ใช่ความรู้สึกที่เกิดจากการรับรู้วัตถุภายนอก เป็นจิตที่บริสุทธิ์หรือสัมปชัญญะที่บริสุทธิ์

อานันตะ (Ananda) หมายความว่า พรหมันเป็นความสุขสูงสุด ไม่ใช่ความสุขที่เกิดจากความสมปรารถนาในสิ่งที่ต้องการอันเนื่องมาจากความอยาก

คุณสมบัติ ๓ ประการ คือ เป็นสิ่งที่มีอยู่ (Sat) เป็นตัวรู้ (Cit) และเป็นความสุข (Ananda) จึงเป็นคุณสมบัติสูงสุดของพรหมัน ดังข้อความที่กล่าวไว้ในไตรตติริยะอุปนิษัท ว่า

^๗ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๓.

^๘ พุทธพารัตนยะอุปนิษัท ๘.๘.๘

“บุคคลผู้รู้แจ้งพรหมัน ย่อมบรรลุสิ่งสูงสุด เกี่ยวกับความจริงนี้มีคำประกาศว่าพรหมัน คือสิ่งที่เป็นจริง คือความรู้ คือสภาวะที่ไม่สิ้นสุด ผู้ใดรู้ว่าพรหมันสถิตอยู่ในกุหาคือพุทฺธิและใน สวรรค์ชั้นสูงสุด บุคคลนั้นย่อมสมความปรารถนาทุกประการพร้อมกับพรหมันผู้รู้รอบ”^๙

เมื่ออธิบายถึงพรหมันในส่วนที่เกี่ยวข้องกับจักรวาลแล้ว พรหมันก็มีลักษณะเป็น พระเจ้าที่เป็นตัวบุคคล (Personal God) และมีคุณสมบัติอีก ๓ ประการ

๑. พรหมันในฐานะพระเจ้าผู้สร้างจักรวาล เรียกว่า พระพรหม
๒. พรหมันในฐานะพระเจ้าผู้ดำรงรักษาจักรวาล เรียกว่า พระวิษณุ
๓. พรหมันในฐานะพระเจ้าผู้ทำลายจักรวาล เรียกว่า พระศิวะ

คุณสมบัติดังกล่าวนี้ตรงกับข้อความที่กล่าวไว้ในไตรปิฎกของศาสนาพุทธว่า

จากสิ่งนั้น สิ่งทั้งหลายจึงเกิดขึ้นมา เดิมที่เกิดแล้ว เพราะสิ่งนั้น สิ่งทั้งหลายจึงดำรง อยู่ได้ และเมื่อสิ้นสุด (ตาย) สิ่งทั้งหลายย่อมกลับคืนสู่สิ่งนั้น จงเฝ้าหาความเข้าใจในสิ่งนั้น สิ่งนั้น คือพรหมัน

จากที่กล่าวมาเบื้องต้นสามารถประมวลได้ว่า พระพรหมในทัศนะของศาสนา พราหมณ์เป็นผู้ที่มีพลังอำนาจอันยิ่งใหญ่เหนือจักรวาล และมีฐานะเป็นพระเจ้า (God) จึงมี คุณสมบัติที่ไม่สามารถให้ความหมาย ให้คำนิยาม หรือไม่สามารถหาคำมาพรรณนาได้ว่ามี คุณสมบัติอย่างไร เป็นสิ่งที่อยู่เหนือโลกแห่งปรากฏการ อยู่เหนือวิสัยที่จะคิดถึงได้ และอยู่ เหนือคุณลักษณะทั้งปวง ส่วนพระพรหมในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น ถึงแม้จะประกอบไปด้วยคุณลักษณะฝ่ายดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของอายุที่ยืนยาวนานแสนนาน มีรูปร่างที่สวยงาม มีรัศมีแผ่ซ่านรุ่งเรืองสว่างไสว มีเสียงอันไพเราะสุดที่จะพรรณนา ไม่ต้องกินอาหาร ไม่ต้อง ขับถ่าย ไม่มีความรู้สึกเจ็บปวดเหมือนมนุษย์ธรรมดาทั่วไป แต่พรหมในทัศนะของพุทธก็ไม่ได้มี อำนาจยิ่งใหญ่เหนือจักรวาล และไม่ได้มีฐานะเป็นพระเจ้าเหมือนของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งใน ประเด็นนี้ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงไม่ได้ปฏิเสธเรื่องพรหมเพราะพระพุทธองค์ ทรงอยู่ท่ามกลางบริบทสังคมของพวกพราหมณ์ที่มีความเชื่อเรื่องพรหมอยู่ก่อนแล้ว การปฏิเสธ เรื่องพรหมจึงไม่ใช่สิ่งที่จะกระทำได้ในยุคสมัยนั้น อย่างไรก็ตามพระพุทธองค์ทรงปรับแนวคิด เรื่องพรหมให้มีความเป็นเหตุเป็นผลมีที่มาเพื่อที่จะให้พรหมมีความน่าเชื่อถือ และสามารถ อธิบายได้แม้อยู่ในหมู่สังคมของพวกพราหมณ์นั่นเอง

^๙ ไตรปิฎกของศาสนาพุทธ ๒.๑.๑/๒๘๗.

๓.๒ วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหม

๓.๒.๑ ความเชื่อเรื่องการกำเนิดโลกและมนุษย์

จะเห็นได้ว่าคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ถือว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก และสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก พระองค์ทรงเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏในจักรวาล ในระยะแรกคำว่าพรหมนั้น หมายถึง การบูชาอันดี การสวดอันหวาน รวมถึงพลังอันศักดิ์สิทธิ์และในระยะต่อมา พรหมนั้นหมายถึง สิ่งแท้จริงสูงสุด หรืออันติมสัจจะ (Ultimate Reality) ซึ่งได้วิวัฒนาการมาเป็นโลก (Evolves itself as this World) และเป็นมูลกรณของสรรพสิ่งในโลก (The Ultimate Cause of the World) เมื่อพูดถึงพรหมนั้นตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์นั้น ถือเป็นพระเจ้าที่มีตัวตน (Personal God) พระองค์ทรงมีคุณสมบัติแห่งความดีงามทั้งหมด โดยธรรมชาติเป็นสิ่งที่เลิศสุดด้วยประการทั้งปวง มีความเป็นอมตะ มีอำนาจและแทรกซึมอยู่ทุกหนทุกแห่ง เป็นอนันตรูป เป็นปฐมเหตุของสิ่งทั้งปวงในโลกนี้ พระองค์เองไม่มีที่มา แต่พระพรหมทรงสร้างสรรพสิ่งหล่อเลี้ยงดำรงรักษา และทำลายโลกนี้

แต่ในมุมมองของพระพุทธศาสนาไม่ยอมรับในความเชื่อนี้ หากมองในระดับพรหมโลก เทวดาในความเชื่อของพระพุทธศาสนานั้นไม่ถือว่าเป็นผู้สร้างโลก เป็นแต่เพียงเทวดาธรรมดาที่อยู่ในสวรรค์ เพราะอำนาจบุญกุศลที่ได้กระทำในขณะที่ยังเป็นมนุษย์ ซึ่งยังคงต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสาร ส่วนพระพรหมก็ไม่ถือว่าเป็นผู้สร้างโลก และสร้างสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก เป็นเพียงเทพเจ้าจำพวกหนึ่ง เหตุที่ได้เป็นเช่นนั้นเพราะอำนาจผลของฌานสมาบัติที่บำเพ็ญไว้ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ถึงแม้ว่าในคัมภีร์พระบาลีจะมีข้อความแสดงคุณสมบัติของพรหมปรากฏไว้ก็ตาม แต่ไม่ใช่ในฐานะเป็นผู้สร้างโลก เป็นแต่เพียงหัวหน้าของเทพยดาเท่านั้น

ทัศนะของพระพุทธศาสนานั้นปฏิเสธความเชื่อที่ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนั้น จากผลการศึกษาพบว่า มีพุทธพจน์ยืนยันเรื่องการประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ไว้อย่างชัดเจน โดยพระพุทธองค์ตรัสถึงเรื่องนี้ว่าเป็นสิ่งที่พวกพราหมณ์ได้รับการสั่งสอนถ่ายทอดมาตามลัทธิของอาจารย์ว่าเท่านั้น ซึ่งพระองค์เองก็ทรงทราบแต่ก็ไม่ยึดติดในความรู้นั้น ดังข้อความที่ว่า

“ภิกขเว ก็เรา รู้ชัดว่าด้วยทฤษฎีต้นกำเนิดของโลก เรา รู้ชัดความเป็นมาของทฤษฎีนั้น และรู้ชัดยิ่งกว่านั้น และเมื่อรู้ชัดยิ่งกว่านั้นจึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ชัดความดับด้วยตนเอง ที่เมื่อรู้ชัดถากถางจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม”^{๑๐}

^{๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖/๒๗.

“ภักทวะ มีสมณพราหมณ์บางพวก ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตาม ลัทธิอาจารย์ว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง”^{๑๑}

และจากหลักฐานทางคัมภีร์ที่กล่าวถึงการประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ในอัครคัมภีร์นั้น พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธการสร้างโลกของพระพรหมไว้อย่างชัดเจน ทรงถือว่าคติความเชื่อนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นความเชื่อเดิมๆ ตามคำกล่าวอ้างที่สืบทอดต่อกันมา โดยไม่มีสมณพราหมณ์คนใดรู้จักจริงและไม่สามารถยืนยันที่มาของข้อมูลได้ ซึ่งคติความเชื่อที่เป็น มิจฉาทิฏฐินี้ ทำให้ผู้หลงยึดถือต้องติดอยู่ในทิฏฐินั้น และเรื่องต้นกำเนิดของโลกที่ตรัสไว้ในอัครคัมภีร์ ไม่ทรงอ้างว่าโลกนี้พระอิศวรเป็นผู้สร้าง พระพรหมเป็นผู้สร้าง แต่เป็น วิวัฒนาการตามธรรมชาติมีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป หมุนเวียนไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งตรงกับ หลักวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะทรงรู้ด้วยพระสัพพัญญุตญาณที่เหนือกว่าปัญญาใดๆ ของมนุษย์ปุถุชน ซึ่งพระประสงค์ที่ทรงตรัสเล่าเรื่องนี้ก็เพื่อจะทรงแสดงให้เห็นวิวัฒนาการของ เรื่องต้นกำเนิดของโลกว่าเป็นไปตามเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ไม่ใช่เป็นไปตามคติความเชื่อที่ พวกพราหมณ์เชื่อกันอย่างผิดๆ

ซึ่งจากทัศนะของพระพุทธศาสนาที่ปฏิเสธความเชื่อที่ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก และสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนั้น ผู้วิจัยวิเคราะห์เห็นด้วยอย่างยิ่งกับแนวความคิดนี้ เพราะในปัจจุบันคนในสังคมยุคนี้เป็นคนรุ่นใหม่ที่ถูกฝึกให้คิดให้เชื่อตามหลักเหตุและผล ที่เป็นไปตาม กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ การที่พระพุทธเจ้าปฏิเสธความเชื่อที่ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก และทรงให้เหตุผลว่าโลกเกิดขึ้นโดยวิวัฒนาการตามธรรมชาตินั้น ผู้วิจัยคิดว่าเป็นเหตุผลที่ไปกันได้ กับหลักวิทยาศาสตร์ และมีความน่าเชื่อถือมากกว่าคติความเชื่อที่ว่าพระเจ้าสร้างโลกนั่นเอง

จากการที่พระพุทธเจ้าทรงไม่ยอมรับความเชื่อเรื่องพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก พระพุทธองค์จึงได้ทรงนำแนวคิดเรื่องเทวดา เรื่องพรหมมาแปลความเสียใหม่ ให้เป็นข้อปฏิบัติ ที่มนุษย์ธรรมดาจะกระทำได้ เช่น ทรงแสดงคุณธรรม คือ หิริ ความละอายแก่ใจ และโอตตัปปะ ความเกรงกลัวในการทำชั่ว พร้อมทั้งคุณธรรมที่ต้งามอื่นๆ เช่น พรหมวิหาร ว่าเป็นคุณธรรมที่สามารถพัฒนาหรือปรับปรุงคนให้เป็นพรหมได้ ซึ่งหมายความว่าคนเราถ้าตั้งมั่นอยู่ใน คุณธรรมความดี มีความละอายต่อบาปเป็นต้น ก็สามารถเป็นเทวดาเป็นพรหมได้โดยไม่ต้องรอ ให้สิ้นชีวิตเสียก่อน

ซึ่งจากประเด็นนี้จะเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงประยุกต์คติความเชื่อของ พระพรหม จากเทพสูงสุดมาเป็นธรรมสูงสุด ที่มวลมนุษย์ธรรมดาสามารถกระทำได้ ซึ่งพรหมในทัศนะของ พระพุทธองค์มีความเป็นปัจจุบันกาล พระพุทธองค์ทรงให้กำลังใจมนุษย์ทุกคนที่สามารถเป็น เสมือนพรหมที่อยู่ในโลกมนุษย์ได้ และพวกมนุษย์ด้วยกันนี้เองเป็นผู้ที่จะสามารถสร้างสรรค์

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๗/๒๗.

โลกนี้ขึ้นมาได้ ให้เป็นโลกแห่งความสุขสงบ เป็นโลกที่มีแต่ความเมตตากรุณาต่อกัน โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาพระพรหมในฐานะผู้สร้างโลกตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ แต่อย่างใดเลย พวกเราในฐานะที่เป็นมนุษย์ธรรมดาตัวเอง สามารถสร้างสรรค์โลกนี้ ด้วยคุณธรรมความดีของพวกเราเองได้

๓.๒.๒ ด้านความเชื่อเกี่ยวกับระบบวรรณะ

ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า ระบบวรรณะเกิดขึ้นในยุคพระเวท และความเชื่อและการปฏิบัติในเรื่องนี้ได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นเวลาเดียวกับที่ศาสนาพราหมณ์กำลังรุ่งโรจน์นั้น ได้เกิดความคิดที่ตรงกันข้ามระหว่างคำสอนและข้อปฏิบัติของศาสนาพราหมณ์กับพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าไม่ทรงเห็นด้วยกับศาสนาพราหมณ์ในเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะ โดยพระพุทธองค์ทรงอธิบายด้วยเหตุผลว่าชาติกำเนิดมิได้ทำให้มนุษย์แตกต่างกัน เพราะบุคคลทุกวรรณะล้วนเกิดจากการดาเป็น ผู้ตั้งครุกรรมและคลอດลูกออกมา โดยให้ลูกดื่มกินนมจากอกของตนเองทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้คนในทุกวรรณะจึงไม่มีความแตกต่างกัน แต่ที่ว่าความแตกต่างในหมู่มนุษย์เกิดจากสมัญญา คือ ชื่อสมมุติที่ทำให้แตกต่างกันไป โดยแบ่งแยกชนชั้นตามหน้าที่การงานหรือลักษณะอาชีพที่ประกอบ เช่น ผู้ที่มีอาชีพทำนานั้นเป็นกสิกร ผู้ที่มีอาชีพค้าขายเป็นพ่อค้า เป็นต้น และบุคคลในทุกวรรณะต่างล้วนเป็นที่รวมของคนทั้ง ๒ ประเภท คือ ประเภทที่ประกอบกุศลกรรม และประเภทที่ประกอบอกุศลกรรม ดังนั้นหากบุคคลใดเป็นผู้ที่ยึดมั่นในคุณธรรม ประกอบแต่กุศลกรรมทำแต่ความดีแล้ว ก็ย่อมเป็นผู้ประเสริฐเสมอเหมือนกันหมด เปรียบเหมือนไฟที่เกิดจากไม้ต่างชนิดกัน แต่เปลวไฟ สีของไฟ และแสงไฟย่อมไม่แตกต่างกัน และบุคคลในวรรณะทั้ง ๔ เมื่อออกบวชในพระพุทธศาสนา ย่อมละชื่อโคตรตระกูลเดิม เป็นสมณะเชื้อสายศากยบุตรทั้งสิ้นไม่ว่าจะเป็น กษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ หรือศูตร ก็ตาม เหมือนดั่งมหานทีทุกสาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรพ มหิ เมื่อไหลมารวมกันสู่มหาสมุทรแล้วย่อมรวมเป็นหนึ่งเดียว คือมหาสมุทรนั่นเอง

จะเห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้าทรงมีทัศนะที่ไม่เห็นด้วยเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะของศาสนาพราหมณ์ที่ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างมนุษย์จากส่วนต่างๆ ของร่างกายของพระองค์ โดยพระพุทธองค์ทรงวางแนวปฏิบัติต่อเรื่องระบบวรรณะ คือทรงต่อต้านและหักล้างความเชื่อถือในเรื่องวรรณะ ด้วยการเสนอทฤษฎีวิวัฒนาการของโลกและสังคมโดยการกระทำของมนุษย์ แทนทฤษฎีการสร้างโลกและบันดาลความเป็นไปในสังคมโดยพระผู้เป็นเจ้า และมีให้ถือชาติกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยกและวัดคุณค่าความสูงต่ำของมนุษย์ แต่ให้ถือเอาคุณธรรมความสามารถ และความประพฤติปฏิบัติ เป็นเครื่องแบ่งแยกวัดคุณค่าความดีงามของมนุษย์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

น ชจุจ วสโล โหติ น ชจุจ โหติ พุราหฺมณโณ กมฺมฺนา วสโล โหติ กมฺมฺนา โหติ พุราหฺมณโณติ”^{๑๒} คนจะถือว่าเป็นคนเลวเพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ได้ จะถือว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ได้ แต่ถือว่าเป็นคนเลวเพราะกรรม ถือว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม”^{๑๓}

อีกทั้งทรงสอนให้ตระหนักว่า วรรณะไม่สามารถกีดกันจำกัดขอบเขตความสามารถของมนุษย์ บุคคลทุกคนไม่ว่าเกิดในวรรณะใดก็มีความเป็นมนุษย์เท่ากัน และในความเป็นจริงแล้วมนุษย์แต่ละคนสามารถทำตนให้ดีเลวได้จนถึงที่สุดเท่า ๆ กัน ดังนั้นจึงควรได้รับสิทธิและโอกาสเท่าเทียมกันในการที่จะเลือกทางชีวิต และการปฏิบัติของตนเอง และในทางปฏิบัติและพระพุทธองค์ได้มีวิธีการดังนี้ คือ ตั้งคณะสงฆ์อันเป็นสังคมปราศจากวรรณะ และรับคนจากทุกวรรณะเข้าสู่ความมีฐานะและสิทธิเท่าเทียมกัน และวางระบบสังคมพุทธบริษัทที่จะช่วยคำจูนสังคมปราศจากวรรณะไว้ และบัญญัติความหมายและสร้างความรู้สึกลึก ๆ ให้กับถ้อยคำต่างๆ ที่แสดงความแบ่งแยกชนชั้นเท่าที่มีใช้อยู่ในสมัยนั้นให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่จะวัดคนด้วยคุณธรรม มิใช่ชาติกำเนิด เช่น คำว่า อริยะ หรือ อารยะ คำว่า พราหมณ์ จัณฑาล เป็นต้น

ซึ่งจากการที่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสชระบบความเชื่อเกี่ยวกับวรรณะของศาสนาพราหมณ์ โดยพระองค์ทรงให้คุณค่าความสูงต่ำของมนุษย์ว่าอยู่ที่การประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม อีกทั้งสอนให้มุ่งเน้นเรื่องการกระทำเป็นสำคัญ และให้คุณค่าในความมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ทุกๆ คนเท่าเทียมกัน และทุกๆ คนควรจะได้รับสิทธิและโอกาสในการที่จะเลือกทางชีวิต และการประพฤติปฏิบัติของพวกเขาสอง ซึ่งผู้วิจัยเห็นด้วยอย่างยิ่งกับแนวความคิดของพระพุทธเจ้า และผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าคติความเชื่อเรื่องระบบวรรณะของศาสนาพราหมณ์ ทำให้เป็นการปิดกั้นโอกาสและความสามารถของบุคคล และก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมในชีวิตของบุคคลตั้งแต่เกิด อย่างไรก็ตามคติความเชื่อในระบบวรรณะของศาสนาก็คือความเชื่อแม้บางครั้งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า ออกจะอ่อนในเหตุผล แต่ความเชื่อบางครั้งก็อยู่เหนือเหตุผล หรือผู้ที่เชื่อก็พยายามหาเหตุผลเพื่อมาสนับสนุนจนได้ และถึงแม้ว่าระบบวรรณะในยุคหลังได้คลี่คลายลงไปบ้าง ความเข้มงวดต่างๆ ได้ลดระดับลง เช่น เด็กๆ ชาวอินเดียทุกวรรณะก็สามารถที่จะเข้ารับการศึกษได้ ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าอาจจะมิสาเหตุ ดังต่อไปนี้ (๑) การได้รับวัฒนธรรมจากประเทศต่างๆ ทำให้มีแนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานเข้ามามากขึ้น (๒) การศึกษาก้าวหน้าขึ้น โลกปัจจุบันยอมรับนับถือคนมีความรู้ ความสามารถไม่ใช่เพราะชาติกำเนิด แต่อย่างไรก็ตาม ความคิดความเชื่อพื้นฐานของระบบวรรณะก็ยังคงมีอยู่ในประเทศอินเดียจนกระทั่งทุกวันนี้

^{๑๒} ชุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๑๔๒/๓๖๑

^{๑๓} ชุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๔๒/๕๓๒.

๓.๓ วิเคราะห์ความเชื่อมโยงของหลักคำสอนเรื่องพรหมของศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาหลักคำสอนเรื่องพรหมของศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา พบว่าคำสอนทั้งสองมีความเชื่อมโยงกันอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องพรหมที่เป็นบุคลาธิษฐานประเภทที่มีตัวตน ที่สถิตอยู่ในพรหมโลกทั้ง ๒๐ ชั้นฟ้า ซึ่งหากมองในแง่ที่ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประเภท อเทวนิยม (Atheism) ที่ปฏิเสธเรื่องการมีอยู่ของพระเจ้าแล้วนั้น ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาก็ไม่น่าจะปรากฏคำสอนเรื่องพรหมในลักษณะที่เป็นอเทวนิยมเช่นเดียวกับหลักคำสอนเรื่องพรหมที่เป็นเทวนิยมตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์

นอกจากนั้นหลักคำสอนเรื่องการปฏิบัติเพื่อความเป็นพรหมของพระพุทธศาสนา มีความคล้ายคลึงกับหลักคำสอนของปรัชญาโยคะของศาสนาพราหมณ์ เช่นการปฏิบัติสมถกรรมฐาน ๔๐ วิธีในพระพุทธศาสนาแบ่งออกได้เป็น ๗ หมวด หมวดที่ ๑) หมวดกสิณ ๑๐ ๒) หมวดอสุภะ ๑๐ ๓) หมวดอนุสสติ ๑๐ ๔) หมวดพรหมวิหาร ๔ หรืออัปปมัญญา ๔ ๕) อาหารเรปฏิกุศลสัญญา ๖) จตุธาตวักขณ ๗) รูป ๔

หากพิจารณาหมวดที่ ๑ ของสมถกรรมฐาน ๔๐ แล้ว จะตรงกับกสิณ ๑๐ ของปรัชญาโยคะ และหมวดที่ ๗ ของพระพุทธศาสนา คือ รูป ๔ ซึ่งได้แก่ ฌาน ๕ ๖ ๗ ๘ ที่มีชื่อว่า อากาสานัญจายตนะ (ฌานอันกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้) วิญญาณัญจายตนะ (ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้) อากิญจัญญายตนะ (ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไรๆ เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้) และฌาน ๘ เนวสัญญานาสัญญายตนะ (ฌานอันเข้าถึงภาวะมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้)^{๑๔} นั้นตรงกับหลักฌานสมาบัติที่ ๘ ซึ่งเป็นฌานสูงสุดของปรัชญาโยคะในศาสนาพราหมณ์ จึงทำให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของหลักคำสอนเรื่องพรหมของทั้งศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในบริบทของสังคมในสมัยพุทธกาลประกอบแล้วก็จะทำให้เกิดความเข้าใจว่า พระพุทธศาสนานั้นเกิดท่ามกลางสังคมของศาสนาพราหมณ์ อีกทั้งพระพุทธรูปที่ทรงเป็นพราหมณ์มาก่อน พระพุทธรูปที่ทรงถูกปลุกฝังความรู้ ทศนคติภายใต้สภาพแวดล้อมของบริบทสังคมพราหมณ์ และพระองค์เองก็ทรงเป็นศิษย์ของพราหมณ์ โดยมีพระอาจารย์ที่สอนสมถกรรมฐานให้แก่พระองค์ คือ อุทกดาบสและอาฬารดาบส ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ผู้วิจัยวิเคราะห์ได้ว่า หลักคำสอนเรื่องพรหมนั้นถูกถ่ายทอดผ่านการสั่งสอนอบรมในวัยเยาว์ของพระพุทธองค์มาโดยปริยาย

แต่ถึงแม้ว่าพระพุทธองค์จะได้รับการสั่งสอนปลุกฝังเรื่องพรหมจากพราหมณ์มาก็ตาม พระพุทธองค์ก็ไม่ได้เห็นด้วยกับคติความเชื่อเรื่องพรหมของพราหมณ์ทั้งหมด พระพุทธองค์ทรงปรับแนวคิดเรื่องพรหมให้มีความเป็นเหตุเป็นผล มีความน่าเชื่อถือมีที่มาที่ไป

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๗.

สามารถอธิบายได้แม้อยู่ในบริบทสังคมของพวกพราหมณ์เอง พรหมในทัศนะของ พระพุทธองค์ เป็นเพียงสัตว์โลกชนิดหนึ่ง ที่ไปเกิดเป็นพรหมอยู่ ณ สวรรค์ชั้นต่าง ๆ ในพรหมโลก ด้วยอำนาจของฌานในแต่ละระดับที่ได้เจริญมาสมัยเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ ที่ไม่ได้มีอำนาจสร้างโลกบันดาลชีวิตแต่อย่างใด และพรหมในคติพุทธนั้นยังมิฐานะด้อยกว่าพระพุทธเจ้าหรือเหล่าสาวกที่มีคุณธรรมสูงกว่าพรหมอีกด้วย ดังมีข้อความในคัมภีร์ที่แสดงถึงบทบาทของพระพุทธเจ้าในการทรมานพวกพรหมให้คลายจากมิจฉาทิฐิในความเป็นอมตะของตนเอง เป็นต้น

ที่สำคัญที่สุดพระพุทธองค์ทรงนำแนวความคิดเรื่องพรหมมาประยุกต์เสียใหม่ ได้นำคำว่า “พรหม” มาใช้เปรียบบุคคลผู้มีคุณธรรมสูงว่าเป็นผู้ประเสริฐ หรือใช้เรียกตัวคุณธรรมที่ประเสริฐดีงาม สูงส่งเป็นอุดมคติ เช่น พรหมวิหาร โดยทางพระพุทธศาสนาได้นำคติเรื่องพรหม ซึ่งเป็นเทพสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ มาแสดงเสียใหม่คือแสดงคุณธรรม ๔ ข้อ อันได้แก่ อันได้แก่ (๑) เมตตา ไม่ตรีจิตคิดจะให้ เป็นสุข ตรงกันข้ามกับความพยาบาท (๒) กรุณา คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ตรงกันข้ามกับความโหดร้ายเบียดเบียน (๓) มุทิตา พลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี ตรงกันข้ามกับความริษยา (๔) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลางไม่รักไม่ชัง ตรงกันข้ามกับความลำเอียง คุณธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้เรียกว่า พรหมวิหาร คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่แห่งจิตใจของพรหม ถ้ามนุษย์คนไหนปฏิบัติหรืออบรมให้เกิดขึ้น มนุษย์คนนั้นก็ถือว่ามีความคุณธรรมของพรหมนั่นเอง

๓.๔ วิเคราะห์หลักคำสอนเรื่องพรหมในสังคมยุคปัจจุบัน

๓.๔.๑ หลักคำสอนด้านอภิปรัชญา

ความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมในพระพุทธศาสนามีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับความเชื่อเรื่องพระพรหมของศาสนาพราหมณ์ ในแง่ที่ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล และเป็นผู้กำหนดโชคชะตาของมนุษย์ที่เรียกว่า พรหมลิขิต สำหรับพระพุทธศาสนานั้นถือเป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม (Atheism) ที่ปฏิเสธการมีอยู่ของพระเจ้า

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากเหตุผลที่ว่าศาสนามีฐานความคิดแบบอเทวนิยมที่ปฏิเสธการเชื่อเรื่องเทพเจ้าที่กล่าวข้างต้นนั้น ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าดูเหมือนจะขัดกับหลักคำสอนในประเด็นเรื่องพรหมที่เป็นบุคลาธิษฐานประเภทที่มีตัวตน ซึ่งสถิตอยู่ในพรหมโลกทั้ง ๒๐ ชั้น (รูปพรหมและอรูปพรหม)

โดยเฉพาะหลักคำสอนเรื่องเกี่ยวกับพระพรหมที่สถิตอยู่ ณ พรหมโลก ๒๐ ชั้น ในระยะหลัง ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าดูเหมือนได้มีการรณาไว้อย่างวิจิตรพิสดารมากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องรูปร่างที่สวยงามที่รศมีแผ่ซ่านรุ่งเรืองสว่างไสว และอายุที่ยืนยาวนานแสนนานและอายุที่ยืนนานสูงสุดที่ในตำรากล่าวไว้นับได้ถึง ๘๔,๐๐๐ กัป อีกทั้งที่อยู่หรือวิมานของพรหมที่บรรยาย

ไว้อย่างสวยงามสดงดงามมาก จนยากที่จะจินตนาการได้ในสังคมยุคปัจจุบัน ตลอดจนอภินิหารของพรหมที่มีอย่างมากมาย

ด้วยเหตุนี้เอง จึงทำให้เกิดคำถามว่าหลักคำสอนเรื่องพรหม ที่เป็นเชิงอภิปรัชญานั้นมีความจำเป็นมากน้อยเพียงใด กับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน ทั้งนี้ด้วยเหตุผลเพราะหลักคำสอนที่เป็นเชิงอภิปรัชญามากเกินไป บางครั้งอาจทำให้บุคคลทั่วไปเกิดความสับสน และทำให้ยากที่จะยอมรับได้ ซึ่งจะทำให้ส่งผลด้านลบต่อแนวความคิดเรื่องพรหม หรืออาจเป็นเหตุทำให้ขาดศรัทธาที่จะเชื่อในหลักคำสอนเรื่องพรหมอีกต่อไป

และหากศึกษาเจาะลึกประเด็นพรหมในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยพบว่าคำสอนเรื่องพรหมที่สถิตอยู่ ณ พรหมโลกทั้ง ๒๐ ชั้นฟ้า ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกนั้นอันที่จริงมีอยู่ไม่มากนัก เช่น ปรากฏอยู่ใน “พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์”^{๑๕}, “อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ”^{๑๖}, “พระสูตรที่ฌณิกาย มหารรรค”^{๑๗}

“พระสูตรขุททกนิยาย ปฏิสัมภิตามรรค”^{๑๘}, “พระสูตรที่ฌณิกาย ปาฏิภควรรค”^{๑๙} และ “พระสูตรมัชฌิมนิยาย มูลปณณาสก”^{๒๐} อีกทั้งรายละเอียดเรื่องพรหมที่ปรากฏนั้นก็แสดงไว้น้อยมาก นอกจากนั้นจากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า การกล่าวถึงเรื่องพรหมในพระไตรปิฎก จุดมุ่งหมายของพระพุทธเจ้าทรงต้องการสอนเรื่องหลักความจริง และการปฏิบัติซึ่งเป็นหลักพื้นฐานในการดำเนินชีวิตที่ดีงามของมวลมนุษย์ และทรงอภิปรายเรื่องพรหมด้วยความเป็นกลาง ไม่ปรารถนาที่จะยืนยันหรือปฏิเสธการมีอยู่ของพรหม แต่ทรงเน้นถึงประโยชน์ที่ได้จากคำสอนเรื่องพรหมให้ชาวพุทธสามารถนำมาใช้ในชีวิตจริงได้ และพรหมของพระพุทธองค์ทรงเน้นที่ความเป็นปัจจุบันกาล

ดังนั้นผู้วิจัยขอเสนอแนะว่ารูปแบบหลักคำสอนเรื่องพรหม ที่เป็นเชิงอภิปรัชญานั้น ไม่น่าที่จะเหมาะสมกับบริบทในสังคมไทยในยุคปัจจุบัน เพราะคนไทยในยุคปัจจุบันเป็นคนรุ่นใหม่ ที่มีชีวิตความเป็นอยู่ในโลกของยุควิทยาศาสตร์ เน้นความเป็นเหตุเป็นผลที่อยู่ภายใต้ประสาทสัมผัสทั้ง ๕ เสียเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นรูปแบบของหลักคำสอนจึงควรเน้นที่คุณธรรม ความเป็นพรหม ที่บุคคลทั่วไปสามารถนำไปใช้ได้จริงในสังคมยุคปัจจุบัน น่าจะเกิดประโยชน์มากกว่าและมีความเป็นเหตุเป็นผลต่อความรู้สึกของบุคคลทั่วไปมากกว่านั่นเอง

^{๑๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๐/๖๖๘.

^{๑๖} อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๘.

^{๑๗} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๓.

^{๑๘} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๗๒/๑๒๒.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๘/๓๐๗.

^{๒๐} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๔๗/๔๘๖.

๓.๔.๒ การประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องพรหมในสังคมยุคปัจจุบัน

คุณธรรมของพระพรหมตามทัศนะพุทธศาสนานั้นให้คุณค่าความสำคัญอยู่ที่มนุษย์อย่างที่เราได้กล่าวมาแล้วพระพุทธเจ้าทรงนำความคิดความเชื่อ เรื่องพระพรหมที่เป็นเทพเจ้าผู้สร้างผู้บันดาลมาให้มีความหมายใหม่ ให้เป็นข้อปฏิบัติที่มนุษย์ธรรมดาสามารถกระทำได้ ตามหลักพรหมวิหารธรรม ซึ่งหมายถึง ธรรมที่เป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ เป็นธรรมประจำใจอันประเสริฐ และถือเป็นหลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ที่ควรมีไว้ประจำใจ จึงจะได้ชื่อว่า เป็นผู้ดำเนินชีวิตที่เที่ยงตรงหมดจด และหลักพรหมวิหารธรรมนี้ใครก็ตามที่ประพฤติปฏิบัติตามได้ ว่าเป็นพรหม^{๒๑}

พรหมวิหารถือเป็นหลักธรรมสำหรับทุกคน เป็นหลักธรรมประจำใจที่จะช่วยให้เราดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างประเสริฐและบริสุทธิ์ ซึ่งหลักธรรมนี้ได้แก่

๑. เมตตา หมายถึง ความรักใคร่ ความปรารถนาดีที่แสดงออกมาทางการกระทำทั้ง ๓ ด้าน คือ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ด้วยความตั้งใจที่จะให้บุคคลอื่นประสบความสุข ความเจริญในการพัฒนาชีวิต ความตั้งใจที่จะทำให้บุคคลอื่นมีความสุขนั้น หมายถึงความสุขทางกาย กล่าว คือ ความสบายกายไม่เจ็บป่วย ทนทุกข์ทรมาน เช่น การให้ความช่วยเหลือแก่ ผู้ยากไร้ การแบ่งปันบริจาคทรัพย์สิน เงินทองหรือสิ่งของต่างๆ เป็นต้น และความสุขทางใจ ซึ่งมีความลึกซึ้งและละเอียดอ่อน ความสุขประการหลังนี้สามารถแสดงออกได้ส่งผ่านการกระทำทางกายและวาจาดังกล่าว เช่น การพูดจาด้วยความอ่อนโยนสุภาพจริงใจ มีความสัตย์ซื่อทางวาจา ซึ่งเป็นการพูดจากับคนอื่น ๆ ด้วยความเป็นกัลยาณมิตร พูดในทางสร้างสรรค์ เป็นต้น

๒. กรุณา หมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ความทุกข์ คือ สิ่ง que เข้ามาเบียดเบียนให้เกิดความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ และเกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการด้วยกัน พระพุทธองค์ทรงสรุปไว้ว่าความทุกข์มี ๒ กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้

๒.๑ ทุกข์ประจำหรือทุกข์โดยสภาวะ เป็นสิ่งที่มีชีวิตจะต้องประสบ อันเกิดจากเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ อันได้แก่ การเกิด ความแก่และความตาย สิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่เกิดขึ้นในโลกจะต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งรวมเรียกว่า กายทุกข์

๒.๒ ทุกข์จรหรือทุกข์ทางใจ อันเป็นความทุกข์ที่เกิดจากสาเหตุที่อยู่นอกตัวเรา เมื่อปรารถนาแล้วไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ รวมเรียกว่า เจตสิกทุกข์

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, หน้า ๑๒๔.

๓. มุกิตา หมายถึง ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี คำว่า "ดี" ในที่นี้ หมายถึง การมีความสุขหรือมีความเจริญก้าวหน้า ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีจึงหมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขความเจริญก้าวหน้ายิ่งๆ ขึ้น ไม่มีจิตใจอิจฉาริษยา

๔. อุเบกขา หมายถึง การรู้จักวางเฉย หมายถึง การวางใจเป็นกลางเพราะพิจารณาเห็นว่า ใครทำดีย่อมได้ดี ตามกฎแห่งกรรม ใครทำสิ่งใดไว้สิ่งนั้นย่อมตอบสนองคืนบุคคลผู้กระทำ เมื่อเราเห็นใครได้รับผลกรรมในทางที่เป็นโทษเราก็ไม่ควรดีใจหรือคิดซ้ำเติม เขาในเรื่องที่เกิดขึ้น เราควรมีความปรารถนาดี คือพยายามช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ในลักษณะที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

ซึ่งจากการศึกษาสามารถสรุปได้ว่าพระพุทธเจ้าได้ปรับเปลี่ยนความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมในความหมายใหม่ ให้เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณธรรมความดี และการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้ได้มาซึ่งความเป็นพรหม เช่น การปฏิบัติสมถกรรมฐาน ที่เริ่มต้นได้ที่ตัวตนของมนุษย์ทุกคน ซึ่งจุดนี้ผู้วิจัยวิเคราะห์ได้ว่าพระพุทธองค์ทรงวิเคราะห์เป็นพรหมที่สูงส่งจากเบื้องบนลงมา เพื่อให้มวลมนุษยชาติสามารถเข้าถึงความเป็นพรหมได้โดยไม่มีการแบ่งแยกเชื้อชาติวรรณะต่างๆ คนมีสิทธิที่จะได้รับความเสมอภาคนี้เท่าเทียมกัน ขึ้นอยู่กับการประพฤติปฏิบัติและความตั้งใจจริงของแต่ละบุคคล

พระพุทธองค์ทรงมีแนวความคิดที่เน้นให้คุณค่าของความเป็นมนุษย์ โดยทรงนำแนวความคิดเรื่องพรหมมาแปลงความเสียใหม่ ให้เป็นข้อปฏิบัติที่มนุษย์ธรรมดาก็สามารถกระทำได้จริงในชีวิตประจำวัน ความเป็นพรหมในความหมายของพระพุทธองค์ คือ ผู้อยู่อย่างประเสริฐ ดั่งาม ประกอบด้วยคุณธรรม หากทุกคนสามารถปฏิบัติได้ดังนี้ ทุกคนก็สามารถเข้าถึงความเป็นพรหมด้วยกันทุกคน โดยไม่ต้องถูกแบ่งแยกหรือถูกกำหนดชนชั้นวรรณะ ดังนั้นหากใครก็ตามที่เข้าสู่ความเป็นพรหมคือผู้อยู่อย่างประเสริฐ ผู้มีคุณธรรมมีความดีงาม ทุกคนก็สามารถมีคุณธรรมของความเป็นพรหมได้ในทุกที่ ทุกโอกาส ทุกเพศ ทุกวัย ทุกอาชีพ และทุกสถานการณ์ เช่น หากอยู่ในบทบาทของความเป็นพ่อแม่ก็ประพฤติปฏิบัติตนตามพรหมวิหาร ๔ ได้ หรืออยู่ในบทบาทของครูบาอาจารย์ ผู้บริหาร นิสิตนักศึกษา หรือเยาวชน หากทุกคนมีคุณธรรม หรือมีพรหมวิหารก็จะเป็นผู้ประเสริฐ เทียบเท่าได้กับพระพรหมนั่นเอง และจากหลักคำสอนเรื่องพรหมตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น พบว่าคุณธรรมความเป็นพรหมนั้นสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้จริงอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล หรือในระดับสังคม โดยผู้วิจัยจะอภิปรายนำเสนอ ดังนี้

๑.๑ ในระดับของปัจเจกบุคคล ตัวอย่างแรกคือคุณธรรมของความเป็นบิดามารดา พระพุทธองค์ทรงให้ความหมายของคำว่า “พรหม” หมายถึง พ่อแม่ผู้ซึ่งเป็นพรหมของลูก “พรหมมาติ มาตาปิตโร” ที่กล่าวเช่นนั้นเพราะท่านนั้นให้ความรักความเมตตาต่อลูกด้วยความบริสุทธิ์ใจ ถ้าหากลูกไม่ได้รับความรักการเลี้ยงดูประคบประหงมจากพ่อแม่แล้ว ย่อมไม่สามารถ

เติบโตขึ้นมาได้ มนุษย์เราเมื่อเกิดมาแล้วจำเป็นต้องพึ่งพาผู้อื่น หากพ่อแม่ไม่มีคุณธรรมความเป็นพรหม จะก่อให้เกิดปัญหาตามมา เช่น การที่เด็กทารกคลอดใหม่ถูกนำไปทิ้งไว้ที่ถังขยะ ซึ่งก็เป็นข่าวเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง และเกิดขึ้นบ่อยครั้งในสังคมไทย ซึ่งกรณีเช่นนี้ผู้วิจัยก็วิเคราะห์ว่าพ่อแม่ไม่มีคุณธรรมความเป็นพรหมอยู่ในตัว เพราะถ้าพ่อแม่มีคุณธรรมความเป็นพรหมอยู่ในตัว คือ มีเมตตา ความรัก กรุณา คือ ความสงสาร มีมุทิตา คือ มีจิตใจอ่อนโยน เมื่อลูกได้ดีพลอยยินดี และมีอุเบกขา แล้วก็จะไม่สามารถทอดทิ้งลูกของตนเองได้ และคุณธรรมพรหมวิหารนี้ หากมีในผู้ใดย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่บุคคลอื่นด้วยหลักสังคหวัตถุ ๔ ตามมาอีก อันได้แก่ (๑) ทาน คือ การให้วัตถุสิ่งของอันทำให้เกิดความโอบอ้อมอารี การอนุเคราะห์เกื้อกูลกันทางวัตถุ (๒) ปิยวาจา มีวจีไพเราะสุภาพเป็นการกระทำความดีทางวาจา เช่น การให้ความรู้และคำแนะนำที่ดีมีประโยชน์ (๓) อตถจริยา เป็นการเสียสละเพื่อบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม และ(๔) สัมมานัตตา คือ การกระทำทางกายและทางวาจาที่มีความสม่ำเสมอ ทั้งการให้วัตถุทานและธรรมทานการกระทำเหล่านี้ล้วนมีพื้นฐานมาจากคุณธรรมของความเป็นพรหม คือ พรหมวิหารธรรม และหากบุคคลมีพรหมวิหารธรรมประจำใจแล้ว ก็จะทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างถูกต้องดีงาม เป็นผู้มีคุณธรรมประจำใจ และมีหลักธรรมในการควบคุมการประพฤติปฏิบัติ ในอันที่จะเกื้อกูลก่อให้เกิดความสุขทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

๑.๒ ในระดับสังคม คุณธรรมความเป็นพรหม ที่เรียกว่า พรหมวิหาร ๔ สามารถนำมาปฏิบัติได้จริงในสังคมและถือเป็นคุณธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม ตัวอย่าง เช่น คุณธรรมของผู้บริหารกับผู้อยู่ใต้ปกครอง ซึ่งถ้าผู้บริหารหรือผู้นำเป็นผู้ที่ดำรงตนอยู่ในพรหมวิหารธรรม ย่อมจะช่วยเหลือดูแลความทุกข์สุขของผู้อยู่ใต้ปกครองตามหลักของพรหมวิหาร ๔ คือ (๑) เมตตา คือ มีความรักความปรารถนาดีที่จะให้ผู้อยู่ใต้ปกครองมีความสุข (๒) กรุณา คือ ความคิดสงสารคิดช่วยเหลือให้ความสนใจเอาใจใส่ที่การที่จะบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ผู้อยู่ใต้ปกครอง (๓) มุทิตา คือ มีความยินดีที่ได้เห็นผู้อยู่ใต้ปกครองมีความสุข ความเจริญ (๔) อุเบกขา คือ ความมีใจเป็นกลาง ที่ผู้บริหารจำเป็นต้องมีจิตใจตั้งมั่นอยู่ในความถูกต้องดีงามที่กำกับด้วยปัญญา มีจิตใจที่เที่ยงธรรม ไม่เลือกปฏิบัติด้วยความรักหรือความชัง

ซึ่งหากผู้บริหารเป็นผู้ที่ประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม ก็ย่อมที่จะก่อให้เกิดความสุขความสงบร่มเย็นแก่ผู้อยู่ใต้ปกครอง และต่อสังคมส่วนรวม เพราะพรหมวิหารคือเป็นคุณธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นผู้ที่มีความดีงามเสมอด้วยพรหมนั่นเอง